

כיצד השתלט הפחד על ישראל

הפחד הפך לבעל הברית הנאמן ביותר של הימין ושל נתניהו. ובימים אלה, הוא נשק מסוכן במיוחד

אווה אילוז 16.12.2020 19:44

בספר ההדרכה המפורסם לשליטים, שאותו הקדיש ללורנצו דה מדיצ'י, המליץ ניקולו מקיאוולי לנסיך לעורר בקרב נתיניו אהבה ויראה גם יחד. להיות נאהב ומפחיד, כתב, היא הדרך הטובה ביותר לשלוט; אך אם יהיה עליך לבחור בין השניים, יעץ מקיאוולי, מוטב לבחור ביראה. כל עוד הנסיך לא יהיה אכזר, הפחד ממנו ישמור עליו ועל הסדר החברתי.

האזינו לכתבה (הוקלט באולפני הספריה המרכזית לעיוורים ולבעלי לקויות קריאה):

ללא ספק, הפחד הוא הרגש שאותו מוקירים העריצים יותר מכל, ורובם, אם לא כולם, בונים באמצעותו את שלטונם.

* * *

בהיסטוריה הקצרה שלה היתה ישראל מעורבת בכעשר מלחמות ומערכות משמעותיות, ובאינספור תקיפות אוויריות וקרקעיות. ישראל היא כמובן לא המדינה היחידה בעולם שעדיין נקלעת לסכסוכים צבאיים, אך היא כנראה בין הבודדות שניהלה עימותים מזוינים עם כל שכנותיה; שקיימה סכסוך צבאי מתמשך עם אוכלוסייה שחייה שזורים בחיי אוכלוסייתה שלה; ושזיהתה 20% מאזרחיה כתומכי אויב. ישראל ייחודית בכך שהיא מוגדרת על ידי אויביה שמחוץ לגבולותיה, על ידי אויבים הקרובים לגבולותיה הלא-מוכרים ועל ידי נוכחותם (האמיתית והמדומיינת) של אויבים דומים בתוך גבולותיה. במובן הזה ישראל מציגה את מה שהמשפטן הנאצי קרל שמיט הגדיר כמהות "הפוליטי" — ההבחנה בין חבר לאויב ופוטנציאל המלחמה וההרג ביניהם (זו הסיבה ששמיט, התיאורטיקן של המשטר

הנאצי, בז לליברליזם). מעט מאוד מדינות בנויות באופן עמוק כמו ישראל, על ההבחנה בין חבר לאויב.

השואה שינתה לנצח את התודעה היהודית, הן בישראל והן בגולה. טבח יהודי אירופה גרם לאנטישמיות לקבל משמעות כמעט מטאפיזית, כך ששנאת היהודים נראתה נצחית, בלתי נמנעת וטוטאלית, חלק מסדר היקום. האויבים קיבלו צורות רבות, אך כולם היו חלק משרשרת־רוע אחת בלתי נגמרת: עמלק, הרומאים, האינקוויזיציה הנוצרית, חקלאים פולנים שביצעו פוגרומים — כל אלה נראו כחלק בשרשרת ששיאה בהיטלר. כך נוצר הנרטיב המרכזי שמעצב את התודעה היהודית המודרנית: העולם החל להיות מוגדר על ידי כוונתו להשמיד את היהודים ונחישותו לעשות זאת.

תפיסה זו עיצבה בהדרגה את היחס של הציונים לערבים. ראוי להזכיר שבניגוד לכך, ב-1923 זאב ז'בוטינסקי כלל לא הציג את התנגדות האוכלוסייה הערבית לציונות כסממן אנטישמי, אלא ראה אותה כהתנגדות הטבעית של אוכלוסייה ילידית לכוח קולוניאלי. עם התעצמות הסכסוך הצבאי, ועיצוב התפיסה של אנטישמיות כנרטיב המרכזי של היהדות, דחייתם של ערבים את הציונות החלה להיתפס כהמשך של האנטישמיות ההיסטורית. המשפט "הם רוצים לזרוק אותנו לים" טומן בחובו שילוב בין קיומה הממשי של עוינות ערבית אנטי־קולוניאלית, לבין העלילה והדמויות האופייניות לתת־מודע היהודי שעוצב בדמות טראומות האנטישמיות.

הקטגוריה שהחלה לעמוד במרכז החשיבה של הנהגת הציונות היתה הישרדות. באפריל 1956, כחלק משרשרת אירועי לחימה מול חיילים מצרים ופדאיון נרצח רועי רוטברג, שומר בקיבוץ נחל עוז שהיה בן 21, וגופתו הושחתה. ההספד שנשא הרמטכ"ל אז, משה דיין, לזכר רוטברג הפך לאחד המשפיעים בתולדות ישראל: "אל נא נטיח היום האשמות על הרוצחים. מה לנו כי נטען על שנאתם העזה אלינו? ... דור התנחלות אנו, ובלי כובע הפלדה ולוע התותח לא נוכל לטעת עץ ולבנות בית. לילדינו לא יהיו חיים אם לא נחפור מקלטים, ובלי גדר תיל ומקלע לא נוכל לסלול דרך ולקדוח מים. מיליוני היהודים, אשר הושמדו באין להם ארץ, צופים אלינו מאפר ההיסטוריה הישראלית ומצווים עלינו להתנחל ולקום ארץ לעמנו... אל נירתע מלראות את המשטמה המלווה וממלאת חיי מאות אלפי ערבים, היושבים סביבנו ומצפים לרגע בו תוכל ידם להשיג את דמנו. אל נסב את עינינו פן תיחלש ידנו. זו גזירת דורנו".

נאומו של דיין הוא דוגמה מאלפת למה שיהפוך לתבנית המהותית של הנפש הישראלית. דיין הציב

במרכז התודעה הישראלית יהודים שנספו ברחבי העולם ולאורך ההיסטוריה. ביחס אליהם צריכה האומה לפעול. ערבים הופכים למסה בלתי מובחנת, מלאת שנאה, שממשיכה ומשקפת את איום ההשמדה הקדמון. השפה של דיין הופכת את הצבא הנאצי רב העוצמה לשווה ערך לפדאיון חסרי האמצעים שתקפו אז את ההתיישבות היהודית. כך, גדרות תיל ומכונות ירייה הופכות לבלתי נמנעות, חלק ממאבק הישרדות הכרחי.

במילותיה של עידית זרטל, האויב — כלומר הערבים — עבר נאציפיקציה, אף על פי שלא היה לו כל קשר לטבח יהודי אירופה. בשנת 1982, כשהסביר מדוע ניהל את מלחמת לבנון, הכריז מנחם בגין: "האלטרנטיבה לכך היא טרבלינקה, ואנו החלטנו שלא תהיה עוד טרבלינקה". אם כך, לבנון לא היתה רק יעד צבאי, אלא הזדמנות לתקן את ההיסטוריה של היהודים.

הציונות החלה כמערכת של מיליציות שנלחמו בשלוש חזיתות: נגד הילידים הערבים, נגד הרשויות הבריטיות ונגד קבוצות יהודיות אחרות. שלוש החזיתות הסימולטניות האלה הפכו את הלחימה הצבאית למרכיב מרכזי בזהות הציונית המתהווה. מרבית המאבקים הלאומיים מסתיימים לאחר קום המדינה — החיילים חדלים להילחם ומוסרים את הנשק למדינה, שממשיכה הלאה לבנייה מחדש של חברה אזרחית. מהלך מקובל שכזה לא התרחש במקרה של הציונות: שירותי הביטחון הצבאיים והשירותים החשאיים הפכו לנשמה ולעמוד השדרה של מנגנון המדינה, עיצבו את המדיניות הציבורית כמו גם את שפתם והשקפתם השגורה של האזרחים, והנחילו את מה שברוך קימרלינג כינה מיליטריזם קוגניטיבי. מיליטריזם קוגניטיבי הוא תפיסת עולם שבה החברה האזרחית מאמצת, באופן סיטונאי, את דרך החשיבה של הצבא: מוסדות אזרחיים מתכוננים כל הזמן לאפשרות של מלחמה, מלחמה והישרדות הן אופק החשיבה והתכנון, הבעיות נתפסות כסוגיות ביטחוניות והניצחון הוא תמיד המטרה.

* * *

שתי דוגמאות ממחישות היטב כיצד עיצב ה"ביטחון" את סגנון הממשל הישראלי ואת התרבות הישראלית באופן עמוק וארוך טווח. כפי שמראה העיתונאי רונן ברגמן בספרו המרתק "השכם להורגו", סיכולים ממוקדים הוטמעו במנגנוני המדינה כבר מהרגע הראשון. לדבריו, באמצעות המוסד חיסלה ישראל יותר אנשים מכל מדינה מערבית אחרת מאז מלחמת העולם השנייה. פקידי ממשל בריטים, מדענים גרמנים, אנשי אש"ף, חמאס וחזבאללה ומדעני גרעין איראנים — כולם חוסלו בידי

ישראל באופן קבוע ושגרת. התגבשה התפיסה שישראל לא רק יכולה, אלא חייבת להבטיח את ביטחונה מחוץ לגבולותיה באמצעים לא חוקיים, כגון התנקשויות, החורגות אל מחוץ למערכת החוק הבינלאומי.

הדוגמה השנייה היא דמוגרפיה, שברוב המדינות בעולם נתפסת כעניין כלכלי, אך בישראל הפכה לעניין ביטחוני. "האיום הדמוגרפי" הפך לביטוי שגרתי, שכולם מבינים בקלות: תינוקות יהודים נדרשים לעלות במספרם על תינוקות לא-יהודים (תפיסה שבאופן לא נוח מזכירה את תנועת העליונות הלבנה, הקבוצה היחידה שגם מבחינתה דמוגרפיה היא איום ביטחוני).

ביטחון, לחימה צבאית והפרת חוק מהווים מטריצה אחת במרכז הלב והנשמה של הפוליטיקה והנפש הישראלית. ישראל היא אחת המדינות שמוציאות את הנתח הגדול ביותר מתקציבן על תעשיית הביטחון שלהן (לצד מדינות כמו סעודיה ואיחוד האמירויות). היא מטפחת את התעשיות המתקדמות ביותר של מעקב, ביטחון ואבטחת סייבר בעולם. חלק מהחברות הללו מתמחות בסיוע הן למדינות סוררות והן לעשירים לחמוק מהחוק ולבצע פשעים שונים. גופי הביטחון בישראל יכולים לעקוב באופן כמעט מלא אחרי תושבי הרשות הפלסטינית, ללא הגבלות משמעותיות.

ביטחון הוא לא רק מגוון של כלי נשק, טכנולוגיות ושיטות לחימה. זהו קודם כל אופן חשיבה ושפה, מושג ודרך להתמצא בעולם, שמניעים ומכתיבים מסלולי חשיבה, תבניות רגשיות והרגלי פעולה.

באופן אירוני, מדינה ותרבות שמעמידות את הביטחון במרכזן והופכות אותו לברירת המחדל שלהן, הופכות גם פחד לחלק בלתי נפרד מהתודעה שלהן. נניח שאני מטיילת ברחוב וחושבת על השמלה הבאה שאקנה, וכשאני נכנסת לחנות אני מבחינה לפתע בשני מאבטחים חמושים במקלעים כבדים. דבר כזה ישנה באופן אוטומטי את הלך החשיבה שלי: השומרים והרובים שלהם יעוררו בי מודעות פתאומית לאיומי טרור שלא חשבתי עליהם לפני רגע, כשחשבתי על השמלה שלי. המקלעים יגרמו לי בעת ובעונה אחת לחשוש מפני איום שלא חשבתי עליו, ולהירגע במחשבה שהם יכולים להתגבר עליו. כך בדיוק פועלת מדינה צבאית: הפגנה מתמדת של כוח ועוצמה, מצבי חירום צבאיים, כלי נשק, שפה צבאית, מפגנים צבאיים וטקסי זיכרון לקורבנות הצבאיים מייצרים מופע של ביטחון ושל פחד גם יחד. הצבא, אם כן, נראה כתרופת הנגד ההכרחית והיחידה. ברגע שהפחד עומד במרכז הנפש הקולקטיבית, שפת הביטחון הופכת להיות בלתי נמנעת וטבעית. החשיבה מחלקת את העולם באופן אוטומטי ל"אנחנו והם" — מי שבעדנו ומי שנגדנו. אין פריזמה אחרת שדרכה ישראלים מתבוננים

בפוליטיקה הבינלאומית. לכן מנהיג מעורר סלידה, כמו דונלד טראמפ, נתפס כבעל ברית ומעשיו המקוממים אינם נראים. היותו "חבר" העניקה לו הגנה בעינינו, אף על פי שהוא היה הנשיא האמריקאי ששיעור הקומה המוסרי שלו היה הנמוך ביותר אי פעם.

* * *

"ביטחון" מחלק את העולם לאויבים וחברים, ולכן הלגיטימיות שלו ניזונה מפחד. זהו גם אופן החשיבה הבסיסי שהוטמע בחיילים, במיוחד אלה המשרתים בקרבת הפלסטינים.

נדב וימן הוא סמנכ"ל ארגון "שוברים שתיקה" ומנהל מחלקת קשרי חוץ בארגון. בצבא שירת כצלף בסירת נח"ל.

ממה שזכור לך כחייל, כיצד ראית את הפלסטינים?

"לא קראנו להם פלסטינים, אלא ערבים. ערבים הם ישות, לא אינדיבידואלים או אנשים בעלי רצונות. הם ישות, והישות הזאת היא האויב וצריך לפחד מכולם. אתה באמת מפחד. כל הזמן אומרים לנו שהפלסטינים הם מחבלים, שהם מחנכים את הילדים שלהם לרצח. הייתי בתיכון בזמן האינתיפאדה השנייה. אני תל אביבי, אוטובוסים התפוצצו מסביב וחברים של אח שלי נהרגו בצבא. אז כשהתגייסתי, חבריי ואני חשבנו שהם כולם מחבלים עד שיוכח אחרת. אפילו אישה בהריון שעוברת מולך אולי מסתירה משהו בבטן, אפילו ילד בדרך לבית הספר, התיק שלו עשוי להכיל מטען נפץ".

איפה לומדים לראות את זה ככה? הגעת לצבא עם התפיסה הזאת, או שרכשת אותה בזמן האימונים?

"הגעתי עם זה לצבא. אני מרמת אביב ג', אבל לא יצא לי לדבר עם פלסטינים. היו לי חברים מצופי ים ביפו ולא הבנתי שהם פלסטינים. אז מבחינתי הפלסטינים היו משהו רחוק, מין אויב שנמצא מעבר להרי החושך. בתקופת האינתיפאדה השנייה, זה היה הפחד הכי גדול שלנו — להיתקל בפיגוע. מהבחינה הזאת, הם רעים והם האויבים. ואז בצבא מלמדים אותך מהבוקר עד הערב. יש שיעורי תוד"א — תודעת אויב — שבהם מלמדים אותך מי האויב שלך. אתה לומד על הארגונים הפלסטיניים השונים ואילו סוגי נשק יש להם. וכל שבוע לומדים על מבצעים אחרים שבהם חיילים נפצעו או נהרגו.

"אז מי לימד אותי? מצד אחד, המציאות לימדה אותי, והפחד שבתוכו גדלתי והמשפחה המאוד מיליטריסטית שממנה הגעתי, ומצד שני בצה"ל לימדו אותי שאין דבר כזה פלסטיני חף מפשע או אשם — יש פלסטיני מעורב או בלתי מעורב. כשבאנו לעצור פלסטינים קראנו להם מחבלים, ואף פעם לא אמרנו את שמו של הפלסטיני, קראנו לו ג'וני. זה מעין... שם שמרחיק אותנו. זה נשמע כאילו אני תופס מישהו במערב הפרוע. היינו אומרים בקשר, 'הג'וני בידניו. עם הג'וני בדרך לרכב'. השפה מרחיקה אותך והמציאות מקרבת אותך לכל השנאה והכעס על הפלסטינים שרק רוצים להרוג אותנו.

"כשאתה מסיים את האימונים אתה נמצא על גג העולם. ואז אתה מגיע לשטחים, אתה עוזב פתאום את הבסיס, נוסע לבסיס החדש ואתה חייל עם נשק, ופתאום כל הפלסטינים שאתה רואה מסתכלים עליך במבט של פחד ושנאה. הם נורא פוחדים ממני כי אני חייל, ותוך שנייה אחת המצב יכול להתלקח ואני אעשה מה שאני רוצה, אלימות או מעצרים או לא יודע מה, אבל הם גם שונאים אותי כי אני חייל כובש".

הפחד של וימן, שבא לביטוי בכל השירות הצבאי שלו, איפשר לו לעשות את מה שצלף אמור לעשות: לירות על האויב. ללא הפחד הרבה יותר קשה להתעלם מאנושיותם של הפלסטינים או מהפחד שלהם עצמם. הפחד הפך לאמצעי לחימה.

* * *

בנימין נתניהו הבין באופן אינטואיטיבי שליבת הנשמה הישראלית היא פחד. הוא השתמש בכך ללא הפסקה, לעתים בצורה אותנטית, אך לרוב באופן מניפולטיבי, לא למען האינטרס הקולקטיבי (כפי שעשה דוד בן-גוריון, לכאורה), אלא למען האינטרסים האלקטורליים שלו. העיתונאי פיטר ביינרט סיכם זאת בצורה הולמת ביותר: "מבחינתו של בנימין נתניהו, ישראל ניצבת תמיד מול אותו האויב, בין ששמו עמלק, המן או גרמניה הנאצית, והוא חותר ליעד אחד: חורבן העם היהודי".

הפחד הוא בן לוויתו הפוליטי הבטוח והקרוב ביותר של נתניהו, מה שעשוי להסביר את העובדה שהוא ראש הממשלה המכהן במשך התקופה הארוכה ביותר בתפקיד.

שימוש בפחד היה חלק מהאסטרטגיה הפוליטית הקדומה של נתניהו. כשהציג את יצחק רבין כבוגד ב-1995, הוא כבר ידע לייצר אקלים של פחד סביב הסכמי אוסלו. בנאומו בקונגרס ב-2015, שבו

גינה את הסכם הגרעין עם איראן, נתניהו הצהיר כי "הימים שבהם היהודים נותרו פסיביים בפני אויב רצחני תמו". בכל פעם שנושא איראן עלה לדיון, הוא ידע באותה מיומנות לעשות דמוניזציה לאיראן על ידי שילובה באנלוגיה סותמת הפיות של השואה. כדי להביס את הפלסטינים, הוא הרחיק עד כדי ההמצאה שהמופתי חאג' אמין אל-חוסייני הוא שהגה לראשונה את רעיון הפתרון הסופי של הנאצים. בוועידת הביטחון במינכן ב-2018 הוא דיבר על השואה, ובנאומו ביד ושם, בינואר האחרון, הוא דיבר על ביטחון. ברגע שהציג סוגיות פוליטיות ודיפלומטיות כאיומי השמדה, ביטל נתניהו את האפשרות לדיונים מורכבים יותר על מדיניות ודיפלומטיה. תחת זאת הוא יצר שני מחנות: אחד שמגן על הישרדות המדינה, ואחר שמאיים עליה. הוא צייר חברי כנסת ערבים וארגוני זכויות אדם כמסוכנים, ועשה מה שמנהיגים פשיסטים עושים באופן שגורתי: מתח קו ישר בין אויבים חיצוניים ופנימיים. הוא הכניס פחד אל תוך גבולות ישראל, והציג את השמאל ושותפיו הערבים כאויבים, שווי-ערך לאויבים אחרים.

הפחדה וחרחור פחד הפכו לתוכן הפוליטי העיקרי של הימין הישראלי. ככל שהמדיניות שלו נתקלת במציאות הדמוגרפיה הפלסטינית, הימין נתלה יותר ויותר ברגש הפחד.

וכעת, כשמשבר הקורונה רק מבליט אותו עוד יותר, הפחד, המדומיין והממשי, הופך להיות כלי פוליטי חזק עוד יותר. הוא עוקף ומנצח את כל הרגשות והשיקולים. הוא רומס את הזירה הפוליטית כולה. הפחד עומד בראש כל הרגשות. לכן, מי שמשליט פחד בצורה אמינה הוא זה ששולט בזירה הפוליטית. נדרשת בגרות אזרחית יוצאת דופן כדי שאזרחים יוכלו לזהות את הבלוף של השליטים תחמני הפחד, ולהבחין בין איומים אמיתיים למומצאים. לאזרחים החיים בצל טראומות היסטוריות גדולות, שמתורגלים נפשית ורגשית לחיות ולהילחם בפחד, אין ולא יכולה להיות בגרות של ציבור אזרחים דמוקרטי באמת. הם תמיד ייכנעו לפחד, כי זו ברירת המחדל ההיסטורית שלהם.

הפחד כה דומיננטי, עד שגם המתמודדים מול נתניהו חייבים לדבר בשפה ביטחוניסטית גסה. אפילו בני גנץ, שהתימר להיות מענה מוסרי לנתניהו, התגאה בכך שבמבצע צוק איתן "החזיר חלקים מעזה לתקופת האבן" והרג 1,364 פלסטינים, עובדה שממחישה אובדן של כל מצפן מוסרי בזירה הציבורית.

* * *

הפחד שנתניהו פורט עליו ללא הפסקה שונה מאוד מהפחד שאנשים רגילים חשים כשהם חיים תחת

איומי רקטות מעזה. הפחד שנתניהו מעורר עובר מניפולציות ללא הפסקה. הוא מערבב עובדות ושקרים. הוא משולב בסיפורי השמדה וניצחון.

כדי להבין את מה שאנו מכנים "פחד אמיתי", השונה לגמרי מזה שמשרת אינטרסים פוליטיים, נסעתי לפני פרוץ המגפה עם אביטל סיקרון, סטודנטית מבריקה לתואר שני בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית, לניר יצחק, וריאיינתי שלוש נשים מהקיבוץ: אסתי, חוה ועפרה. כולן חיות שם, בעוטף עזה, כל חייהן הבוגרים. הן הגיעו לאזור לפני 45 שנה, ב-1975, עם השומר הצעיר, כדי ליישב את הארץ וליצור נוכחות יהודית בפינות הנידחות של ישראל. במטבחה המרווח והנקי של אסתי קיימנו שיחה ארוכה על כוס תה, וניסיתי להבין כיצד אפשר לחיות עם תחושה בלתי פוסקת של פחד.

פחד אמיתי אוחז בגופן של הנשים האלה. הוא שינה את חייהן. גם בתיהן החלו לשאת את עקבות הפחד. ההרגלים בתוך הבית, החלונות, ההליכות היומיות, המפגשים המשפחתיים, הנהיגה, אפילו עמידה בתוך הבית — כל אלה הפכו להזדמנויות לחוות פחד, שכן חייו של אדם יכולים להיעצר לפתע, בכל רגע.

האם תחושתכן הכללית לגבי המגורים כאן השתנתה לאורך הזמן?

חוה: "אני יכולה להגיד שנסענו בטרמפים ולא היתה טיפה אחת של חשש. על הכביש נסעו רכבים של ערבים ולא היתה לנו שום בעיה לנסוע ככה... כי לא היה איזה קטע של פחד. אני חושבת שאחת הסיבות שבגללן בחרתי לחיות כאן היתה המרחק והשקט. היה שקט. הוא השתנה לגמרי. אני חושבת שזה קרה בהדרגה. פעם עזה היתה פתוחה, נסענו לבקר שם, בסביבות 1976. ואז התחילו לקום שם היאחזויות, והערבים לא הורשו להמשיך להשתמש בכבישים שלנו. זה היה הדרגתי, לא חד-משמעי. אני חושבת שכשפינו את ההיאחזויות מתוך הרצועה נוצר המצב השונה של ירי משם לכאן".

עפרה: "זה התחיל בקטן. היום זה בגדול. קטן פירושו שעדיין לא היה ממש מבהיל, עוד לא הבנו בדיוק. לא היו התראות מסודרות; לא הודיעו על זה בטלוויזיה. זה לא היה מאורגן; כשהיה אירוע לא היה לנו מיגון בכלל, אז היו אומרים לנו לעמוד בפרוזדור. היום זה נראה הזוי לעמוד בפרוזדור, אבל האמנו שזה בסדר. ככה הצבא אמר.

"היינו מאוד נאיביים, חשבנו שנעמוד במסדרון וזה יהיה בסדר. ההכרה בסיכון מבחינתי היתה כשילד

נהרג בנחל עוז. אז ירד האסימון שאנשים באמת מתים מזה. שזה מסוכן. זה היה לפני כחמש שנים. אני לא יודעת את שמות המבצעים [בעזה]. אני יודעת שכשזה התחיל הבת שלי היתה נערה צעירה, וכשזה היה קורה היא היתה מתקשרת אליי ואמרתי לה לעמוד במסדרון. זה נכנס לשגרה של החיים, עד האירוע הזה. ואז הם התחילו למגן את הבניינים. הם הוסיפו חדר ממוגן לכל בית. עוד קודם החצר של הקיבוץ השתנתה לחלוטין. כל בתי הילדים כוסו בטונות של בטון. זה היה השלב הראשון, שכל בתי הילדים ממוגנים, ואז כל פעם שהיה אירוע היינו אמורים להביא לשם את הילדים".

חווה: "באותו שלב הבתים שלנו עדיין לא היו ממוגנים".

אסתי: "אנשים היו ישנים בבתי הילדים".

עפרה: "בהתחלה זה לא הזיז לי. פשוט היינו ממשיכים הלאה אחרי כל אירוע. ואז נהרג חבר טוב מקיבוץ נירים. באותו יום שהודיעו שהמלחמה [צוק איתן] הסתיימה פגע טיל בקיבוץ והרג את זאביק ושחר. זאביק הוא חבר. אשתו עובדת כאן בגני הילדים. זה היה מפחיד".

אסתי: "כששקט אני מתכחשת. אני לא חושבת על זה. אבל ברגע שמשהו קורה, אפילו משהו קטן, כמו כמה צבע אדום, אפילו אם זה לא פה, זה פשוט משתק אותי. אני לא יוצאת מהבית. אני יושבת קרוב לממ"ד. אני מתכננת את הפסקות השירותים והמקלחות שלי מראש. זה משתק אותי".

עפרה: "העברנו את חדר השינה שלנו לממ"ד".

אסתי: "גם אני".

עפרה: "זה הכי בטוח".

מה הפסקתן לעשות?

עפרה: "אני לא יוצאת מהקיבוץ כשאני יוצאת להליכות, כי אני פוחדת שזה יתפוס אותי בשדה. אז אני הולכת בחצר, לאורך הגדר. וגם אז, אחרי אירוע, לוקח לי בערך שבוע לחזור להליכות. זה מפחיד. הבת שלי היתה בהליכה וזה [אירוע ירי] תפס אותה. אני לעולם לא אשכח את זה. היא התקשרה אליי

מבועתת. אין מה לעשות, זה חוסר אונים.

"כמה פעמים זה עבר לנו מעל הראש. אתה שומע שריקה, אי אפשר אפילו לתאר מה זה עושה, זה כואב בגוף. זה לפני הצבע אדום. זה כאילו אתה מקבל מין התקף לב. ואז אתה שומע בום. אני עוצמת עיניים ורק מחכה שהוא ייפול, כדי שנדע איפה הוא נפל. פעם זה נפל ממש קרוב לבית שלי, ליד המשק חי, והיתה דממה לכמה שניות. פוחדים לזוז כי אתה לא יודע מה תמצא כשתפתח את הדלת".

* * *

את עמי אילון, לשעבר ראש השב"כ, פגשתי במטה עמותת אקים שבה הוא מכהן כיו"ר. מבחינת הישראלים, הוא אומר, אירועי העבר מוטמעים בהווה. "זו המדינה היחידה בעולם שאזרחיה אינם בטוחים בהישרדותה בעתיד הקרוב. מושג האיום הקיומי הוא מציאות יומיומית בשביל ישראלים רבים. זה חלק מהגנטיקה שמעצבת את תפיסת הביטחון".

הפחד, אומר אילון, הוא מרכיב מרכזי בנפש הקולקטיבית הישראלית, אף על פי שישראל מצוידת במערכת הביטחון החזקה ביותר בעולם. הפחד של הישראלים כלל אינו קשור למערכת ההגנה בפועל שיש להם. יותר מזה, הוא אומר, "במציאות של פחד אזרחים תמיד יעדיפו ביטחון על פני זכויות, במיוחד אם לא מדובר בזכויות הרוב, אלא של מיעוטים. הם נתפסים כאיום. בתי משפט השתמשו במדיניות זו במלחמות בעלות סיום מוגדר, מתוך הבנה שניתן 'לשים בצד' את הזכויות לטובת הביטחון, אבל למלחמה בטרור אין תאריך תפוגה. לכן בכל פעם אנחנו לוקחים עוד קצת מהזכויות שלהם".

מנהיג רציונלי, לדבריו, היה צריך לומר שחברה מפוחדת קורסת לתוך עצמה, ולכן הוא יעשה הכל כדי ליצור ביטחון. אבל "בעידן של פחד אנחנו לא בוחרים מנהיג שנותן לנו מערכת חינוך טובה יותר, בריאות טובה יותר או תרבות — אנחנו מצביעים למנהיגים שיודעים יותר טוב להרוג את אויבינו, שיודעים ללחוץ על הכפתור האדום".

* * *

החידוש העיקרי שנתניהו הוסיף לפוליטיקה הישראלית הוא חיבור בין שני סוגים של פחד. מדען

המדינה קורי רובין מבחין בין פחד שמייצר לכידות בקרב העם (כמו במצב מלחמה), לבין פחד שמבוסס על השסעים ועל אי־השוויון הקיימים בחברה. נתניהו הצליח להשתמש בפחד מהסוג הראשון על מנת לייצר פחד מהסוג השני: פחד מערבים גורר פחד משמאלנים.

פחד הוא הרגש השימושי ביותר מבחינתם של שליטים, משום שהוא מאפשר לייצר ולהצדיק את מה שקרל שמיט כינה "מצבי חירום" (states of exception), כלומר מצבים חריגים שדורשים תקנות שגוברות על שלטון החוק (מדיניות החיסולים של ישראל היא דוגמה ל"מצב חירום" שכזה). במילים אחרות, הפחד מאפשר שליטה חברתית ללא עלות ועקיפת חוקים ללא עלות.

הפחד מאפשר לשלוט באמצעות כאוס ולהפוך את הכאוס ואי־הסדר לצורת ממשל. ככל שהכאוס במדינה גדול יותר (מכיוון ששירותים ציבוריים מוזנחים, מכיוון שקבוצות חברתיות מוסתות זו נגד זו, מכיוון שחלק מהקבוצות מוגדרות כאויבות, מכיוון שקבוצות גדולות מפרות את החוק ולא נענשות), הצורך במנהיג חזק שישכך את הפחד והחרדה מורגש באופן חריף יותר. שליטה באמצעות כאוס היא אפוא תוצאה מרכזית של פחד כרגש ציבורי.

כפי שעולה מדבריו של נדב וימן, הפחד הופך את האויב לישות בלתי נתפסת, לחיה המסתתרת בחושך, בלתי נראית ומסוכנת, למישהו שאיננו יכולים לראות, לתפוס או להבין. באופן כזה הרבה יותר קל להרוג, לענות, להטרוד, לעצור, להטיל אימה על מי שמוגדר כאויב ומרוקן מכל תוכן אחר פרט לפחד שהוא מעורר.

הפחד תמיד מעניק הצדקה לצד הימני של הפוליטיקה, שכן הימין הוא זה שאינו מהסס להשעות זכויות אדם וחירויות אזרח כדי לתפוס שליטה. כפי שכתב המומחה לטרור בריאן ג'נקינס, "דמוקרטיה אינה מונעת כניעה מרצון לרודנות. אוכלוסייה מפוחדת דורשת הגנה". הקשיבו שוב לעפרה ואסתי מקיבוץ ניר יצחק:

עפרה: "זה לא ייאמן, השינויים שעבר הקיבוץ. הקיבוץ היה תמיד שמאל מוחלט. יש אנשים שהצטרפו [שאינם שמאלנים], אבל יש אנשים שעברו צד. משמאל לימין, או למרכז".

אסתי: "בגלל הדברים האלה, שהם רואים אחרת. הם תמיד מאשימים את הצד השני".

* * *

הפחד הוא בעל בריתו של הימין מכיוון שזהו הרגש שמצדיק יותר מכל את השימוש בכוח גולמי ואת הנצחת האיבה.

הצבא תמיד היה מעורב בעומק החברה הישראלית. מה שחדש בכל זאת הוא שבשלושת העשורים האחרונים השילוב של תעשיית ההיי-טק, תעשיית הביטחון והצבא הגיע כמעט לכדי שלמות, והפך את המיליטריזם הקוגניטיבי לעמוק עוד יותר.

זוהי סטייה דרמטית מהתרבות של חברות דמוקרטיות. כפי שטוענת רוזה ברוקס, מרצה למשפטים ששימשה יועצת בכירה בפנטגון, לאורך ההיסטוריה חברות אנושיות מותחות קווי הפרדה ברורים בין מלחמה לשלום ובין לוחמים לאזרחים, וזה נכון עוד יותר בחברה דמוקרטית. בחברות פרימיטיביות כביכול, קבוצות משתמשות בצבעי מלחמה ובטקסי חניכה כדי להפוך גברים ללוחמים, וכשהלוחמים חוזרים עליהם לעבור גם טקסי שילוב מחדש בחברה האזרחית. הסיבה לכך, טוענת ברוקס בתוקף, היא שמה שמותר בזמן מלחמה הופך להיות בלתי-מקובל מבחינה מוסרית וחוקית בזמן שלום. הרג של בני אדם אחרים בזמן שלום הוא פשע, אך בזמן מלחמה הוא עשוי לזכות במדליה. כשהגבול בין הריגה בזמן שלום להריגה בזמן מלחמה מיטשטש, נוצרת הפרה שגרתית של נורמות וערכים דמוקרטיים בסיסיים.

תרבות פוליטית כזו, שהפחד טמון בעצם קיומה, סובלת ואף תובעת הפרה של זכויות אדם בסיסיות בשם הביטחון, ובסופו של דבר יוצרת תרבות פוליטית פרוטו-פשיסטית.

ההשפעה המשמעותית והקטלנית ביותר של הפחד היא שהוא אינו מאפשר את ההבנה שגם האויב מפחד, ממש כמונו. הפחד מונע את ההבנה שאותם אנשים שחיים בפחד יוצרים תנאים של אימה ופחד עבור אחרים.

"ערבי רגיל חי עם איום מתמיד של כליאה, של עיכוב וחיפוש", אומרת עו"ד נסרין עליאן, שעובדת בקליניקה המשפטית באוניברסיטה העברית ומייצגת ערבים שחיים במזרח ירושלים. "יש תמיד חשש שכשאתה הולך ברחוב 'תיפול' על מישהו שיכניס אותך לכלא. גם כשאתה גר במזרח ירושלים, אתה צריך להוכיח שהמגורים העיקריים שלך הם במזרח ירושלים, אחרת אתה נזרק מהבית שלך. תארי

לעצמך מה זה לפחד לאבד את הבית שלך. את חיה בפחד מתמיד להיות במקום הלא נכון".

מתושבי מזרח ירושלים נמנעת זכות אדם בסיסית יותר מכל, זכות שמבחינת רוב האנשים בעולם היא מובנת מאליה: הזכות לאזרחות והזכות להרגיש ביטחון בבעלות על ביתם. הם אנשים חסרי מדינה ולכן לחלוטין חסרי הגנה. במצב זה של נישול פוליטי הם מסתכנים באובדן בתיהם, מקור הזהות של רוב האנשים.

סקר שנערך ב-2010 הראה כי בקרב הישראלים, 54% חוששים שהם או קרוביהם יותקפו בידי ערבים תוך כדי שגרת יומם. בקרב הפלסטינים, 75% מודאגים מכך שיותקפו, שרכושם יוחרם או שבתם ייהרס על ידי כוחות ישראליים. רובם המכריע של הפלסטינים חיים בפחד מתמיד שתישלל מהם הזכות הבסיסית ביותר, שיהיו חסרי בית או עבודה או חסרי מדינה.

יש אנשים — אולי הרוב — שהופכים את הפחד שלהם לשנאה, במיוחד כשהמנהיגים מתמרנים את הפחד הזה ללא הפסקה כדי לפלג ולזרוע מחלוקות, לתפוס יותר שליטה ולהצדיק סמכותנות ועליונות דתית ואתנית. אבל אנשים אחרים מצליחים להתגבר על הפחד שלהם, על מנגנוני המחשבה והרגש האוטומטיים שמייצר הפחד. שלוש הנשים שריאיינתי, עפרה, אסתי וחווה, שאת כוחן ורוחן למדתי להעריך ככל שהעמקנו בשיחה, הן דוגמה מרשימה לדבר כזה.

האם יחסן לערבים השתנה עם השנים, גם כיחידים וגם כקהילה?

עפרה: "אני הפכתי להיות יותר פרו־ערבית".

חווה: "אני עדיין חושבת שצריך לדבר איתם. אנשים לא מסכימים איתי, אבל אני עדיין חושבת שהדרך להציל את המקום שבו אני חיה היא הידברות".

עפרה: "כל מה ששמעת פה, על המיגון ועל הכסף — להם אין שום דבר מזה. אין מיגון, אין תומכים, אין רפואה שתטפל בהם, אין".

חווה: "למה שהם לא יכעסו?"

אסתי: "מה יש להם להפסיד?"

עפרה: "לפי דעתי הם יצירתיים בצורה בלתי רגילה. היום שוגר [מעזה] צרור בלונים שחובר לכדורגל. הדבר הראשון שאמרתי לנכדים שלי היה, 'תסתכלו, אסור לגעת בזה'. היה לנו בלון עם חומרי נפץ שנפל כאן במגרש המשחקים, למזלנו הילדים לא היו שם. אלה הדברים שאני חרדה מהם, מאז שנולדו הנכדים".

חווה: "כשהתחילו עם הבלונים התפלאתי שזה לא קרה קודם. כי אין להם מה להפסיד. זה כל כך יצירתי, להשתמש בבלון, כל כך פשוט. אפשר למצוא אותו בכל מקום. ולאן יורים כשהבלון הזה נוחת כאן?"

זה קשה לא להיות בצד "שלך"? להזדהות לפעמים יותר עם הצד השני?

עפרה: "לי לא".

חווה: "גם לי לא".

עפרה: "לפעמים אני שומעת אנשים אומרים, 'צריך להחטיף להם'... אני כבר לא אומרת מילה. למי להחטיף בדיוק? למי נשאר עוד להחטיף שם?"

* * *

מכל הרגשות הפוליטיים, הפחד הוא הגרוע ביותר: הוא מוסר את נכסינו היקרים ביותר, החופש והדמוקרטיה, למנהיגים לא ראויים; הוא מדחיק חשיבה מורכבת; והוא מוחק מוסר ומעודד צדקנות. מנהיגים לא ראויים שולטים באמצעות פחד. לא במקרה קליגולה, הקיסר הרומי המתועב והאכזר, זכור שאמר על אזרחיו: "Oderint dum metuant". שישנאו כרצונם, כל עוד הם מפחדים.

אווה אילוז היא עמיתת מחקר בכירה במכון ון ליר, וראש הקתדרה לסוציולוגיה על שם רוז אייזיק באוניברסיטה העברית

